

PRATARMĖ

Atkūrus Lietuvos valstybingumą, humanitariniai ir socialiniai mokslai patyrė dideles permainas. Anksčiau būdama komunistinės ideologijos tarnaitė, istorijos disciplina įgavo naujus metodologinius ir tyrimų strateginius pagreičius. Istorikai negalėjo ir nenorėjo išvengti dalyvavimo šalies politiniame gyvenime. Gana uždaras istorikų cechas ūmai atsivėrė: jo nariai dalyvavo mitinguose, televizijos ir radijo laidose, spausdino straipsnius daugiatūkstantiniais tiražais spausdinamuose laikraščiuose ir žurnaluose puslapiuose. Buvo leidžiami anksčiau neišleisti dokumentų šaltiniai, kritikuojami anksčiau neseniai ideologiniai cenzoriai. Atrodo, atėjo laisvė. „Tačiau vieną rytą atsibudusi tauta suprato, kad ji nebeturi savo istorijos. Ta istorija, kurios šūkius ji buvo priversta virškinti ir jais riaugėti ištisus keturiasdešimt metų, nebeteko galios: išgalvotos tiesos kaip sniegas tirpte tirpo kaitrioje naujos regioninės tvarkos ideologų išliaupsinto ‚viešumo‘ erdvėje“. „Po socialistinio realizmo atėjo laikas būtoviniam (pranc. – *passéiste*) realizmui“¹. Lietuvos istorikams iškilo trys pagrindinės problemos: metodologinės ir naujos tyrinėjimų strategijos nustatymas; istorinių ir, suprantama, dabartinių santykių su buvusiais ir esamais šalia gyvenančiais kaimynais – lenkais, žydais – įvertinimas; įvairių humanitarinių ir socialinių mokslų sąveikos, naujos metodologijos įvaldymas. Per du dešimtmečius buvo padaryta tikrai daug. Išeivio mokslininko Vytauto Kavolio akademinė patirtis ir mokslinė veikla buvo pagrįsta kultūrinių tyrimų sociologizavimu, naujos teorinės bazės kūrimu, tai gerokai suakty-

¹ Karvelis U., „Istorijos tobogana“, *Kultūros barai*, 2005, nr. 5, p. 5.

vino istorinės prasmės, kultūros vystymosi logikos paieškos strategijas humanitariniuose ir socialiniuose moksluose². Pasirodė nemažai darbų, gvildenančių visuomenės marginalų, Lietuvos kultūros, kuriamos kitataučių, aspektus, pastebimas aktyvus literatūrologų, istorikų, filosofų bendradarbiavimas sprendžiant Lietuvos kultūros teorijos ir istorijos problemas.

Nacionalinė istorija kaip naracija šiuolaikiniame pasaulyje turi skambėti įvairiais sąskambiais, parodyti ne tik herojiškus, bet sykiu ir negatyvius, dėmėtus praeities įvykius. Istoriografinis „baltųjų dėmių“ ištrynimasis praeityje, o tiksliau – anksčiau draustų tokių temų, kaip XIX a. nacionalinio judėjimo reiškiny, Katalikų Bažnyčios istorija, Lietuvos valstybės susikūrimas ir gyvavimas 1918–1940 m., jos okupacija ir aneksija, ginkluotas pokario pasipriešinimas, lietuvių partizano kaip politinio ir socialinio tipo reikšmė XX a. Lietuvos istorijoje. Tiesa, buvo ir praradimų: atstumti į šalį ekonominės istorijos tyrimai, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės socialinės struktūros tyrimai, t. y. tai, kas marksistinėje istorijoje buvo laikoma prioritetiškais tyrimo kryptimis. Per tuos metus istorikai vienokiu ar kitokiu būdu kaip piliečiai reagavo į politinio gyvenimo realijas. „Istorinio cecho“ nariai užimdavo skirtingą „pilietinę poziciją“, nagrinėjant ir vertinant istorinius santykius su lenkais, holokaustą Lietuvoje, istorijos disciplinos „vakarėjimą“. Manau, asmeniškai taip pat esu prie to prisidėjęs. Domėjausi metodologinėmis humanitarinio ir socialinio mokslo problemomis, Lietuvos lenkų ir žydų istorijos segmentais lietuvių istorinėje sąmonėje, kuriant bendrosios kultūros teorijos pagrindus.

Dabar pastebimas sumažėjęs visuomenės dėmesys istorijai. Tai suprantama: eilinis Lietuvos pilietis visais įmanomais būdais bando išgyventi arba išgyventi naujoje socialinėje tikrovėje, todėl laiko ramiam žvilgsniui į praeitį beveik nebelieka. Istorikas tampa politologu arba oficialiu politinio elito istoriografu, naiviai tikėdamas savo argumentų ir faktų galia paveikti realybę, keisti joje vei-

² Kavolis V., *Asmuo ir istorija*, Vilnius, 2003.

kiančius žmones³. Lietuvių visuomenė pakartojo šį gerai žinomą veiksmą. XXI a. pradžioje gyvenančiam žmogui istorija kaip praeitis daugiau pesimistiška, nei optimistiška, nė kiek nepanaši į dar neseniai Francis'o Fukuyamos išsakytą optimistinį teiginį apie istorijos pabaigą. Istorija tapo susijusi su dabartimi, pastaroji ją užgožia, naikindama didaktinę istorijos paskirtį – ateityje nekartoti praeities paklydimų.

Knygos struktūra sudaryta pagal jau išvardytas ir tirtas problemas. Straipsnių rinktinės privalumas yra tas, kad ji nereikalauja išbaigto skaitytojo dėmesio, nes publikacijas galima skaityti pasirinktinai. Jei jis perskaitys tik vieną ar kelis straipsnius, manysiu, jog šis mano darbas nebus nuėjęs perniek. Straipsniai kai kur šiek tiek paredaguoti. Norėčiau padėkoti redaktorei Onai Balkevičienei, maketuotojai ir dailininkui Vilmantei ir Adomui Matuliauskams, kurių dėka ši knyga pasiekia skaitytoją.

³ „Žmonės patys kuria savo istoriją, bet jie tai daro ne savo valia, ne pačių pasirinktomis, bet betarpiškai esamomis, duotomis ir paveldėtomis aplinkybėmis. Visų mirusiųjų kartų tradicijos kaip koks maras slegia gyvųjų protus. Ir kaip tik tada, kai žmonės tarytum tik ir tesirūpina pakeisti save ir aplinką, sukurti kažką nebūtą, kaip tik tokiomis revoliucinių krizių epochomis jie su baime šaukiasi į pagalbą praeities dvasias, skolinasi jų vardus, kovos šūkius, kostiumus, norėdami šiais senovės pašventintais apdarais skolintais žodžiais suvaidinti naują pasaulinės istorijos aktą“, Marksas K., *Luji Briumerio 18*, Vilnius, 1947, p. 7–8.